

A gyermeki jogok érvényesítésének akadályai a gyermekvédelmi szakellátásban – különös tekintettel a gyermekotthoni elhelyezésre

Sigmond Tamás

SIGMOND TAMÁS: PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; sigmondtomi@gmail.com

ABSZTRAKT A tanulmány célja a gyermeki jogok által meghatározott gyermekvédelmi keretrendszer és annak gyakorlati működése közötti ellentmondások feltárása. Bevezetésképpen a szakirodalom elemzése során bemutatja a formális gyermekvédelmi rendszert és annak szereplőit, különös tekintettel a paternalista szemléletre, amely meghatározza a rendszer működési mechanizmusait és diszfunkcióit. Az elemzés központi eleme az ENSZ 1989. évi Gyermekjogi Egyezmény, különösen azon cikkelyei, amelyek a gyermekotthoni elhelyezésre vonatkoznak, valamint ezek összevetése az 1997. évi Gyermekvédelmi törvénnyel. A szakirodalmi áttekintés az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága által készített *Kézikönyv a Gyermekjogi Egyezmény alkalmazásához* című dokumentumra, valamint az alapvető jogok biztosának jelentéseire is fókuszál. Továbbá arra ad választ, hogy a jelenlegi gyermekvédelmi rendszer biztosítja-e a gyermeki jogok érvényesülését, illetve hogy a Gyermekvédelmi törvény és az Egyezmény reformszemlélete milyen mértékben képes változást előidézni a hagyományosan paternalista rendszerben.

Kulcsszavak: gyermekvédelmi szakellátás, gyermeki jogok, paternalizmus

Challenges in the Implementation of Children's Rights in Child Protection Services with a Special Focus on Residential Care

ABSTRACT The aim of this study is to explore the contradictions between the child protection framework defined by children's rights and its practical implementation. As a starting point the formal child protection system and its actors are introduced, with a particular focus on the paternalistic approach that shapes the system's operational mechanisms and disfunctions. Central to the analysis is the 1989 UN Convention on the Rights of the Child, specifically the articles related to the placement of children in residential care, and a comparison of these provisions with Hungary's 1997 Child Protection Act. The study also utilizes the *Handbook on the Implementation of the Convention on the Rights of the Child*, released by the UN Committee on the Rights of the Child, and the reports of the Commissioner for Fundamental Rights concerning child residential care. As a result of research work two main questions are answered: whether the present child protection system can ensure the realization of children's rights, and to what extent the reform agenda of the Child Protection Act and the Convention are capable of initiating change in the framework of the traditionally paternalistic system.

Keywords: child protection services, children's rights, paternalism

BEVEZETŐ

Elsődleges célom rámutatni a tanulmányomban, hogy a gyermeki jogok által meghatározott gyermekvédelmi keretrendszer és annak gyakorlati működése között milyen ellentmondásos összefüggés mutatható ki. Kiindulópontként bemutatom a témához közvetlenül kapcsolódó formális gyermekvédelmi rendszert és szereplőit, majd azt a paternalista szemléletet, ami alapjaiban határozza meg a működési mechanizmusokat és diszfunkciókat. Ezt követően az 1989. évi ENSZ Gyermekjogi Egyezményből (továbbiakban: Egyezmény) azokat a cikkeket és bekezdéseket emelem ki, amelyek összefüggésbe hozhatóak a gyermekotthoni elhelyezéssel (az Egyezményt Magyarország 1991-ben ratifikálta). Ugyanakkor megvizsgálom, hogy az Egyezményből fakadó ezen kötelezettségek miként jelennek meg a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényben (továbbiakban: Gyermekvédelmi törvény, Gyvt.). Továbbá felhasználom az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága (továbbiakban: Bizottság) által készített Kézikönyv a Gyermekjogi Egyezmény alkalmazásához (továbbiakban: Kézikönyv) című könyvet. Áttekintem az alapvető jogok biztosának a gyermekotthoni ellátással kapcsolatos jelentéseit.

A jogszabályi háttér és a szakirodalom ismeretében a következő kérdésekre keresem a választ. Biztosítható-e egyáltalán a gyermeki jogok érvényesülése a jelenlegi ellátórendszerben? Milyen mértékben teljesültek a Gyermekvédelmi törvény bevezetéséhez fűződő reformelképzelések? Képes-e az Egyezményből fakadó szemlélet változtatni a hagyományosan paternalista magyar gyermekvédelmi rendszeren? Megvalósul-e a gyermeki jogok által meghatározott együttműködés a rendszer szereplői között?

FORMÁLIS RENDSZER

A formális rendszernek azt a metszetét tartom indokoltnak itt bemutatni, amely résztvevőinek alapvetően az a célja, hogy a gyermek optimális családi környezetben nevelkedjen, illetve ennek kudarca esetén sor kerüljön a szakellátásba való elhelyezésre. A hatályos szabályozás alapján a gyermekvédelmi és egyéb ellátórendszereknek (pl. oktatási és egészségügyi) arra kell elsősorban koncentrálniuk, hogy a családi diszfunkciók megszűnjenek. Ennek érdekében az állam és az önkormányzatok által meghatározott pénzbeli és természetbeni ellátásokon túl az alapellátás részeként a gyermekjóléti szolgáltatások (pl. életvezetési és mentálhigiénés tanácsadás, szociális segítő munka, egyéni, illetve csoportos preventív programok, kríziskezelés) számos önkéntesen igénybe vehető családsegítői és terápiás támogatást nyújtanak. Azokban az esetekben, amikor a gyermeket nevelők az effajta segítséggel nem tudnak vagy nem akarnak élni, s a családok működésében diszfunkciók tapasztalhatók, a gyámhivatal hatósági intézkedés keretében az alapellátás szolgáltatásaiban kötelezővé teheti a szülő számára a részvételt.

Ha a hozzátartozók és/vagy a család ennek a kötelezettségnek nem tesznek eleget, a diszfunkciók továbbra sem rendeződnek, illetve az ún. veszélyeztetettség állapota olyan jelentős, hogy a normakonform perszonalizáció nem biztosítható az eredeti nevelési környezetben, a gyámhivatal hatósági határozatban rendelkezik a gyermek kiemeléséről, a szakellátásba való elhelyezéséről. Számos otthont nyújtó ellátási forma (pl. gyermek- vagy lakásotthon) és a ne-

velőszülői elhelyezés lehetősége közül a döntéshozóknak a gyermek legjobb érdeke szerint kell választania.

A dolgozatomban a szakellátási formák közül a gyermekotthoni elhelyezésre kívánok koncentrálni, mert leginkább az effajta intézmények vannak régóta kitéve súlyos, jogos kritikáknak. A gyermekotthoni elhelyezés alapvető célja, hogy ideiglenesen vagy tartósan teljes körű ellátást biztosítson az ott élő gyermekeknek; gondoskodjon a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését elősegítő, az életkorának, egészségi állapotának és egyéb szükségleteinek megfelelő étkeztetéséről, ruházattal való ellátásáról, mentálhigiénés és egészségügyi ellátásáról, gondozásáról, neveléséről és lakhatásról.¹ Ez az ellátási forma a jogszabályok és a szakmai protokollok alapján addig tart, amíg a gyermek megfelelő fejlődése a családi környezetben újra biztosítható.

A formális rendszer szereplői különböző képesítéssel, feladatkörrel és döntési lehetőségekkel rendelkező szakemberek. Az alapellátásban dolgozók (pl. családgondozó, esetenedzser) legfőbb feladata a családdal való együttműködés, a diszfunkciók és ártalmak megszüntetésében nyújtandó szakmai támogatás. Ha minden törekvés ellenére a családban továbbra sem biztosítható a gyermek optimális fejlődése, az esetenedzser javaslatot tesz a nevelésbe vételre. A gyámhivatali ügyintéző hatósági jogkörében eljárva dönt a családból való kiemelésről, a szakellátásba helyezésről, illetve a jövőbeli kapcsolattartás jogi és formai követelményeiről. A gyermekjogi képviselő független személyként jóváhagyja a döntést, kizárólag a gyermek legjobb érdekének figyelembevételével. Ezt követően a szakellátás munkatársai – például a gyermekotthoni nevelő, a gyermekvédelmi gyám – a szülők helyett, illetve indokolt esetben a bevonásukkal biztosítja a gyermek számára az átmeneti gondoskodás alatt a legmegfelelőbb életkörülményeket, és szakmailag megalapozott döntéseket hoz.

Jóllehet, a Gyermekvédelmi törvény és az azt követő változások egyik kiemelt célja volt a rendszer dinamikájának, szereplőinek együttműködését a gyermeki jogok által meghatározott formális keretrendszerbe rendezni, a gyakorlatban ezt nem tudta teljesíteni (Balogh – Gregorits – Rácz 2019). Ehelyett továbbra is egy olyan paternalista rendszer működik, amiben a hierarchikus alá-fölérendeltségi viszonyban a gyermekvédelmi szakember „atyáskodik” a kliensek felett és a saját, illetve a rendszer érték- és normarendszere alapján az adott esetben meghatározza a „jó” szülő és a „jó” család fogalmát. Az ilyen rendszer nem a gyermekek és a családok egyedi szükségleteit és körülményeit helyezi előtérbe, hanem az általános intézményi normák érvényesítésére törekszik, ezzel erősítve a hierarchiát és az egyoldalú hatalmi viszonyokat. Ez a megközelítés nemcsak, hogy nem támogatja a családok autonómiájának erősítését és a gyermeki jogok érvényesítését, hanem konzerválhatja a rendszer és a kliensek közötti alá-fölérendeltségi viszonyokat, akadályozva a hatékony és egyenrangú együttműködést. Így nem érvényesülhet a szociális munkán alapuló családsegítés és gyakran úgy avatkoznak be a rendszer szereplői a családok magánszférájába, hogy kihasználják azok kiszolgáltatottságát és alacsony érdekérvényesítő képességét. Az ilyen közbelépések *„nem eléggé hatékonyak, megbízhatók, és elsősorban a szegény és kirekesztett családok esetében az állam oppresszív szerepben tűnhet fel”* (Rácz 2015: 3).

¹ Cgyt. 45. § (1)

ENSZ GYERMEKJOGI EGYEZMÉNY (1989)

Az Egyezmény létrehozásának egyik legfőbb célja annak tudatosítása, hogy a gyermekek is jogokkal felruházott emberek és fokozott védelem illeti meg őket. A Gyermekevédelmi törvény törekedett arra és sokat tett ennek érdekében, hogy a gyermekek védelmét az Egyezmény szellemiségéhez igazítsa, amit a „három P” keretében lehet összefoglalni angolul: *provision*, *protection*, és *participation*. Ez a három szó – az ellátás, a védelem és a részvétel – magában foglalja mindazokat a kulcsfontosságú tényezőket, amelyek mentén meghatározható a gyermekek védelme és a gyermeki jogok érvényre juttatása. Az Egyezmény elfogadásával a részes államok – tehát hazánk is – vállalják, hogy nem kizárólag az egyes cikkek maradéktalan betartását teljesítik, hanem folyamatosan, életkortól függetlenül edukálják az állampolgáraikat (gyerekeket és felnőtteket egyaránt) a gyermeki jogokról (Kézikönyv 2009).

9. cikk – A szülőktől való elválasztás

Az Egyezmény 9. cikk 1. szakasza határozza meg a gyermekvédelmi szakellátás alapját, mivel elfogadja a családból való kiemelés² lehetőségét akkor, ha a szülők durván kezelik, vagy elhanyagolják gyermeküket. A Kézikönyv (2009) alapján a szülő hajléktalansága, szegénysége és/vagy fogyatékossága nem elég indok az elválasztáshoz. Az alapvető jogok biztosa 2017 decemberében rámutatott arra, hogy az Egyezményben foglaltakkal ellentétben Magyarországon minden harmadik gyereket anyagi helyzet miatt emelnek ki a családjából³. Ezenfelül az alapellátás nem képes hatékonyan ellátni családsegítő funkcióját olyan formában, hogy az Egyezményből eredő kötelességének eleget tegyen (pl. megfelelő iskolai tanulmányok elősegítése családon belül), ezzel jelentős többletterhelést ró a szakellátásra. „Számos esetben kerül a gyermekvédelmi szakellátásba kliens úgy, hogy a családban tartására a gyermekjóléti alapellátásban rendelkezésre álló eszközök, illetve lehetőségek nem vagy nem teljes mértékben aktiválódtak” (Rácz 2022: 151).

Az alacsony hatékonyságú és diszfunkcionális alapellátás következtében a gyámhivatalokhoz is rendkívül sok ügy érkezik, ami súlyosan leterheli a hatóságot (Rácz 2022). Katonáné Pehr (2017) szerint a gyermek legjobb érdeke a hatósági munka során a kellő létszám és a szakértelem hiánya miatt sem érvényesülhet. Erre a problémára az alapvető jogok biztosa is felhívja a figyelmet az egyik jelentésében⁴, ebben kifejti, hogy a legtöbb megyében az engedélyezett létszámnál kevesebben dolgoznak és késedelem nélküli ügyintézés csupán egy megyében van. Sajnálatos, hogy a gyámügyi igazgatás mint a gyermeki jogok egyik legfontosabb védelmezője (Katonáné Pehr 2017) a folyamatos leterheltsége és szakmai minőségének hiánya miatt nem képes ellátni ezt a kiemelten fontos feladatát.

² A kiemelés, az elválasztást és a nevelésbe vételt szinonimaként használom.

³ <https://www.ajbh.hu/-/eroforrasokat-a-megelozesre-es-az-alapellatasra-az-ombudsman-a-gyermekek-csaladbol-valo-elsodlegesen-anyagi-okbol-torteno-kiemelesek-gyakorlatarol?inheritRedirect=true&redirect=%2F> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 17.) Az ügyszökhöz kapcsolódóan a TASZ stratégiai pert indított a jogellenes gyermekkiemelések ellen.

⁴ AJB-3534/2016

A nevelésbe vételt (1) kizárólag illetékes hatóság rendelheti el (2) bírósági jogorvoslat lehetőségével (3) a törvényeknek megfelelően és (4) minden érdekelt félnek lehetőséget biztosítva, hogy kifejtthessék véleményüket és részt vegyenek a döntéshozatalban. Az illetékes hatóságnak képesnek kell lennie dönteni arról, hogy mi a gyermek legfőbb érdeke. E követelménynek csak akkor tud megfelelni, ha a döntéshozók megfelelő képzést kapnak és kellő szakmai tapasztalattal végzik a munkájukat. Bár a hazai jogszabály rendelkezik határidőkről⁵ – az Egyezmény nem határoz meg időkorlátot a hatósági és/vagy bírósági eljárásra – számos esetben a gyámhivatali eljárások túlságosan hosszúra nyúlnak, következésképpen ezzel is folyamatosan megsértik a szakellátásban élők jogait (Kézikönyv 2009).

A 2. bekezdésben megfogalmazott követelményt a Gyermekvédelmi törvény⁶ is tartalmazza, s bár a hatósági eljárások ennek többnyire eleget tesznek, mégis a gyakorlati megvalósítással kapcsolatban felmerülhetnek aggályok. Valóban érvényesül-e az érdekelt felek kliens-képe az elhelyezési tárgyalások során? Vajon kialakult-e az egyenrangú felek együttműködésen és segítő-támogató partneri kapcsolatán alapuló döntéshozatal? A Gyermekvédelmi törvény egyik kiemelt célja volt, hogy a szülők kezdetben vegyenek részt pártfogó szolgáltatásokban, és végső lehetőségként maradjanak meg a kötelezettségekkel járó hatósági intézkedések. Szöllősi (2017: 17) húsz év távlatából így látja: „rövid idő alatt kiderült, hogy sem a szociális munkások alkalmazása, sem a sorrendiség nem gátolta meg azt, hogy az új intézmények váljanak a kontroll fő gyakorlóivá.” Felmerül, hogy a 9. cikk 2. bekezdése milyen formában valósítható meg egy olyan rendszer keretei között, aminek bár a jogszabályi háttere valóban figyelemmel van a gyermeki jogokra, maga a rendszer működési mechanizmusait még mindig a paternalista alá-fölé rendeltségi viszony határozza meg, amiben az elsődleges eszköz a kliensek kontrollálása és fegyelmzése.

Hazánkban a szülőktől való elválasztásnak, a nevelésbe vételnek az egyik kulcsfogalma a veszélyeztetettség⁷. A gyermekvédelmi rendszer egyik legnagyobb adóssága, hogy évtizedek óta nem rendezte érdemben ezt a fogalmat. Így az egész ellátórendszer egy olyan pontos definíciót nélkülöző fogalomra épül, ami önmagában eredményez végeláthatatlan mennyiségű bizonytalan, kiszámíthatatlan diszkrecionális döntést (Rácz 2016). A veszélyeztetettség társadalmi és/vagy politikai esszencialista konstrukció (Szöllősi 2003), s e fogalom mindenkori értelmezése valójában azt tükrözi, hogy miként vélekedik az uralkodó politikai elit a társadalmi problémákról, és ezért nem nyújthat objektív támaszt a gyermekvédelemben dolgozóknak.

12. cikk – A gyermek véleményének tiszteletben tartása

A 12. cikkben leírtak jelentőségét mutatja, hogy ezt a követelményt az Egyezmény minden cikkének végrehajtása során figyelembe kell venni, s ez nem függhet a rendelkezésre álló erőforrásoktól. Az 1. bekezdés megköveteli, hogy a gyermek az összes őt érintő ügyben kifejezhesse véleményét és korának, illetve érettségi fokának figyelembevételével azt tekintetbe is ve-

⁵ Ákr. 50. § (2)

⁶ Gyvt. 8. § (1) és 9. § (1) e)

⁷ Gyvt. 5. § n)

gyék. A 2. bekezdés külön kiemeli a gyermek- és fiatalkorút⁸ érintő bírósági és hatósági (pl. nevelésbe vétel) eljárásokban való meghallgatás jogát. A Bizottság szorgalmazza azt is, hogy az államok időszakosan vizsgálják felül, hogy az eljárások során a gyakorlatban milyen mértékben veszik figyelembe a fiatalkorúak véleményét (Kézikönyv 2009).

Elvárás az is, hogy a gyermekeket olyan aktív jogalanyoknak tekintsék, akik saját érzésekkel és nézetekkel rendelkeznek. A részes államok tehát nem elégedhetnek meg a jogszabályokban rögzített gyermeki jogok érvényesítésével, hanem a gyerekeket, a környezetüket és a társadalmat is edukálniuk kell annak érdekében, hogy minél hatékonyabban érvényesüljenek a 12. cikkben megfogalmazott jogok (pl. az Egyezmény megismertetése szerepeljen a tantervekben, információs programok, gyermekekkel dolgozó szakemberek folyamatos képzésének bevezetése).

De vajon eleget tesznek-e állami szinten a gyermekvédelmi rendszer irányításáért felelősök a megfelelő edukációért? Véleményem szerint nem: a hazai rendszer még mindig adós az állami továbbképzésekkel, a szakmai ismertetőkkal, az edukációs programokkal, de még a felsőoktatási szakok ez irányú reformjával is. Ezekre a problémákra Rácz (2022: 147) interjúalanyai is rámutatnak: a gyermekvédelmi szakma jelenlegi helyzetét jelentős hiányosságok jellemzik. A szakmai szervezetek vagy nem léteznek, vagy nem működnek hatékonyan, továbbá hiányzik a szakmai párbeszéd és a módszertani fejlesztés rendszerszintű kerete. Az ehhez szükséges kommunikációs mezőt és a szakmai diskurzus alapját magának a szakmának kellene megteremtenie állami segítséggel, de erre a jelenlegi helyzetben egyáltalán nem számíthat. Ezért a fejlődés irányának meghatározásában a belső kontroll erősítése, valamint az önálló szakmai önfejlesztés kialakítása lenne kívánatos. Azonban ezt az önálló fejlődési folyamatot számos tényező hátráltatja, amelyek közül hangsúlyosan említendő a motiválatlanság, az alacsony bérszínvonal, a szakma alacsony társadalmi presztízse, valamint a jelentős munkahelyi terhelés. Ezeket a problémákat tovább súlyosbítja, hogy a szakirányú felsőfokú képzések valójában nem készítene fel a mindennapi munkavégzésre, s ez bizonytalanságot eredményez a pályakezdő szakemberek mindennapi tevékenységében. A fentiek összességében a munkavállalók gyors kiégéséhez vezethetnek, amely csökkenti a gyermekvédelmi rendszer hatékonyságát.

Jóllehet, a Gyermekvédelmi törvény⁹ az Egyezményhez igyekezett igazítani a gyermekvédelem kereteit, már röviddel az elvárt átalakulás után kiderült, hogy a gyakorlati rendszernek a törvényhez való igazodásához nem lesz érdemi felkészülési idő: „ő [Herczog Mária – saját megjegyzés] szorgalmazta azt is, hogy a törvény [Gyermekvédelmi törvény – saját megjegyzés] bevezetését kétévnyi felkészülési időszakkal kellene megalapozni. (...) Erre sajnos akkor nem volt mód” (Domszky 2017: 288). Valójában mind az Egyezmény, mind a Gyermekvédelmi törvény gyermekjogi szemléletének a szakmában való elmélyítése még várat magára 1997 óta.

⁸ Bár a magyar jogszabályok életkorok alapján külön kategóriákba sorolják a 18 év alatti személyeket, ez a gyámhivatali tárgyalásokon – a témám szempontjából – irreleváns.

⁹ Gyvt. 8. § (1) és 9. § (1) e)

16. cikk – A gyermek magánélethez való joga

A 16. cikk betartása jelenti az egyik legnagyobb kihívást a gyermekotthoni nevelés során, mivel olyan követelményeket fogalmaz meg, amelyeket a kialakult nevelési gyakorlatok is eltérően értelmeznek, kezelnek: ilyen például, hogy milyen legyen a gyermek élettere, miként érvényesülhet a bizalmas tanácsadáshoz való joga, biztosítható-e a kapcsolatainak és a kommunikációjának magánjellege, a róla gyűjtött és nyilvántartott adatok megismerhetősége. A gyermekotthonokban a magánélethez való jogot elsősorban a totális intézményi működés szigorú szabályai és az élet minden területére kiterjedő kontroll korlátozzák, amely megakadályozza a lakók önálló döntéshozatalát és személyes tereik kialakítását. Az intézményi struktúrák a gyermekek minden interakcióját és tevékenységét szabályozzák, ezáltal csökkentve az autonóm tér kialakításának lehetőségét, amely a magánélet egyik alapfeltétele. A személytelen környezet, a közös terek használata és az egyéni preferenciák figyelmen kívül hagyása szintén aláássa a gyermekek magánélethez való jogát. A rotációban dolgozó nevelők és a folyamatos megfigyelés kultúrája tovább erősíti a lakók kontrolláltságának érzését, amely a személyes határok kialakítását akadályozza. Az egyenlő bánásmód elvének intézményi értelmezése, amely gyakran az egyéni igények homogenizálására törekszik, szintén hozzájárul ahhoz, hogy a gyermekek nem gyakorolhatják teljesen körülményes magánélethez való jogait (Goffman 1961).

A gyermekek magánéletét bentlakásos intézményi formában kiemelten veszélyezteteti a túlszűfolttság és az érdemi figyelem hiánya, amire a Gyermekjogi jelentés (2022: 41) is felhívja a figyelmet: „2022-ben az állampolgári jogok biztosa több jelentésében is hangsúlyozta¹⁰, hogy a törvényileg meghatározott létszámmínimum teljesítésének hiánya veszélyezteteti a gyermekek védelemhez és gondoskodáshoz való jogának érvényesülését”. A 16. cikk megköveteli, hogy a gyermek számára a jogszabályok lehetőséget adjanak arra, hogy tudjon (1) a róla tárolt információk létezéséről, (2) kik, miért és milyen formában tárolják ezeket az információkat, (3) betekinthessen ezekbe az iratokba, adatokba és (4) szükség esetén megkérdőjelezhesse és akár egy független testület segítségével kijavítsa azokat, amelyek szintén sokszor visszasságot okoznak akár, már az intézményi elhelyezés során (Kézikönyv 2009).

A gyakorlati munkában további speciális esetek adódhatnak abból a helyzetből, ha a gyermekotthonon kívül más intézményt vagy hatóságot is érint a gyermek magánéletével kapcsolatos probléma. Ilyenkor szintén felvetődik, hogy a növendékeket milyen mértékben vonják be a döntéshozatalba és osztanak meg velük információkat a rájuk vonatkozó ügyintézésről. E tekintetben hiányoznak a rendszerszinten bevezetett jó gyakorlatok. Különösen jelentős eseteknél (pl. gyermekprostitúció kihasználása, kiskorú veszélyeztetése stb.) mind a rendőrségi-hatósági, mind a gyámhivatali eljárások jelentős része kizárólag az ügyben éppen eljáró személy hozzáállásán múlik. Amikor például a fiataalkorú növendék értesíti a gyermekotthon munkatársait valamiféle nem konszenzuális szexuális eseményről (szexuális erőszak, gyermekprostitúció) a rendszer hatósági, büntetőeljárás folyamatokkal reagál, de elmulasztja az áldozatsegítést (vö. Vidra – Katona – Sebhelyi 2018). Gyakran tapasztalható, hogy a legtöbb alrendszer az elkövetőre összpontosít; sokkal több személy fókuszál arra, hogy a tettesnek kijáró büntetés ne maradjon el, mintsem arra, hogy az áldozat adekvát kríziskezelés után megfelelő nevelési környezetben kapjon pszichológiai támogatást.

¹⁰ AJB-1106/2022 és AJB-1748/2022

18. cikk – A szülők közös felelőssége az állam támogatásával

A 18. cikk első két bekezdésével kapcsolatban mutatkozik meg legerősebben a gyermekjogok által meghatározott keretrendszer és az ellátórendszerek mindennapi gyakorlata közötti diszkrepancia. Annak ellenére, hogy a 2. bekezdés rámutat az állam felelősségére és szerepére, hazánkban a rendszerváltás óta valójában nem jött létre a gyermeki jogokat figyelembe vevő, közös felelősségen alapuló gyermekvédelmi rendszer. Balogh és munkatársai (Balogh – Gregorits – Rácz 2019: 45) rámutatnak, hogy számos diszfunkció csak bemerevíti „az 1989 óta lebontandó, paternalista szemléletű gyermekvédelmi rendszert, melyben a gyermeki jogok széleskörű védelme és a szülőség, mint társadalmi érték támogatása csak patetikus teória tud lenni.”

Milyen formában törekszik meghatározni az Egyezmény a szülők és az állam közös felelősségét? A Kézikönyv (2009) alapján az államoknak az érintett családokat olyan hatékony, gyakorlati intézkedésekkel kell támogatniuk mint például anyagi, lakhatási támogatás, napközbeni gyermekgondozás, otthoni segítség vagy pszichológiai és más szakmai felajánlás. Jóllehet, a 18. cikk elsősorban a szülők és az állam felelősségének meghatározásáról szól és nem kifejezetten gyermekvédelmi témájú (lásd 20. cikk), viszont arra mindenképpen felhívja a figyelmet, hogy mind a gyermekvédelemben, mind a családpolitikában égetően szükséges szakmai alapokra helyezni a felelősség keretezésének kérdéseit.

Optimális esetben elvárható lenne, hogy hatékony intézkedések segítsék a nevelésbe vett gyermekek hazagondozását, de a jelenlegi rendszerben nem reális cél a hazagondozás. A felelősségmegosztás a gyermekotthon, a gyermekvédelmi gyám és az alapellátáshoz tartozó családgondozók között nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket a hatékony együttműködés híján, ezért kevés az esély a sikeres hazagondozásra (a gyerekek sok esetben rövid idő után visszakérülnek a gyermekotthonokba). Erre a problémára a Gyermekjogi jelentés (2022: 42) is felhívja a figyelmet, mivel a legtöbb gyermek csak a 18. életévének betöltése után hagyja el a szakellátást. Megállapítható, hogy a gyermekvédelmi rendszer nem látja el családgondozói feladatát, és nincsen számonkérhető felelőse annak, hogy ki milyen lépéseket tesz meg a hazagondozás hatékonyságának érdekében.

19. cikk – A gyermek joga az erőszak minden formájától való védelemhez

A 19. cikkel kapcsolatban üdvözlendő, hogy a Bizottság nem hagyatkozik kizárólag jogi tiltásokra és igazságszolgáltatási eljárásokra a gyermekekkel szembeni erőszak esetén, hanem kiemelten fontosnak tartja, hogy „a tiltást a tudatosság és a probléma iránti érzékenység növelésével és képzésekkel kell támogatni” (Kézikönyv 2009: 184). Ezzel szemben a gyermekotthonokban – annak ellenére, hogy nagyon magas számban felülreprezentáltak a komplex traumákat átélt gyerekek –, az otthon munkatársainak nem tartanak rendszeresen képzéseket az erőszak megelőzéséről és kezeléséről. A munkavállalásnak nem feltétele (1) az erőszak személyiségfejlődésre gyakorolt hatásainak az ismerete, (2) a családban átélt erőszak és a gyermek problémaviselkedése közötti összefüggés ismerete vagy (3) alapvetően az erőszak-transzformáció pszichodinamikája.

A 2. bekezdés kapcsolódik a 18. cikkhez is, ami kötelezi a részes államokat arra, hogy szükség esetén megfelelő segítséget nyújtsanak a szülőknek a gyermeknevelési feladatokhoz. Ez

Magyarországon az alapellátásba tartozik, olyan fontos feladatok mellett mint a családon belüli erőszak megelőzése és kezelése. De meg tud-e felelni a rendszer ennek a követelménynek? Rácz (2022: 151) általánosságban rámutat, hogy a hazai alapellátás súlyos nehézségekkel küzd, amelyek a szakellátásban csapódnak le, valójában tovább rontva a helyzetet. Így jogosan merül fel az a funkcionális szemléletű kérdés, hogy ebben az esetben vajon mi a szerepe a gyermekvédelmi alapellátásnak, ha nem képes betölteni a jogszabályokban meghatározott feladatot (ti. családi diszfunkciók korrekcióját)? Igaz, a 19. cikk kiemelten kezeli az erőszakkal kapcsolatos megelőzés jelentőségét, a hazai alapellátás (aminek elsődleges feladata is ez lenne) alulfinanszírozottságából és strukturális feszültségeiből adódóan ennek a követelménynek nem tud eleget tenni; a családok már csak akkor kerülnek a rendszer látókörébe, amikor már kialakult a krízishelyzet (Rácz 2022: 160).

A gyermekvédelmi intézetek „zárt” és „elszigetelt” világa gyakran megnöveli az intézményen belüli erőszak megjelenésének gyakoriságát, amire a nevelők nem képesek megfelelő válaszokat adni, ezzel ellehetetlenítve a 2. bekezdésben meghatározott reakció érvényesítését. Ez kriminológiai szempontból azért is kiemelten jelentős, mert a gyermekbántalmazás csökkenésével a bűnelkövetésben érintett fiatalok aránya is csökken (Herczog 2008). A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy maguk a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek is sokszor úgy érzik, hogy csak a jogszabályban meghatározott minimumot (pl. étkeztetés, ruháztatás, tisztálkodás) tudják biztosítani, és nagyon kevés a lehetőség a helyi, egyéni szükségletekhez igazított nevelési gyakorlat kialakítására (Rácz 2022).

Bár a gyermekotthoni csoportokban a zaklatás és az erőszak érzékeny és hatékony kezelésére alig van mód, mégis működhetnének olyan resztoratív technikán alapuló jóvátételi körök, amelyek megoldási lehetőséget nyújtanak a legtöbb konfliktusra. Azonban az ilyen jellegű csoportkörben a nevelőknek fel kell hagyniuk a rövid távú célokra fókuszáló ún. hirtelen ráhatás pedagógiájával, mert az csak pillanatnyi eredménnyel kecsegtet, és a hosszú távú tervezésre és kivitelezésre kell összpontosítaniuk. A helyreállító szemlélet és gyakorlat alkalmazása a pedagógiai kultúrába kiemelten jelentős, mert az ilyen típusú eljárások lehetőséget biztosítanak minden fél számára, hogy megosszák érzéseiket, sérelmeiket, szükségleteiket és ettől még az áldozat biztonságérzete is növekszik (Gönczöl 2007). A hatalomgyakorlással, az autoriter nevelői szerepből megoldott konfliktusokkal szemben a jóvátételi körben az áldozatnak és az elkövetőnek érdemben rendeződik a kapcsolata és fejlődnek a szociális kompetenciái. Mi több, a helyreállító technika eredményes bűnmegelőzési szempontból is, különösen fiatalok körében (Strang – Sherman 2007). A gyakorlatban tapasztalható, hogy a gyermekek szívesen részt vesznek az effajta csoportkörön és később már önmaguktól tudják felhasználni az ott elsajátított képességeket (én-kommunikáció, szükséglet-kommunikáció, asszertív technikák stb.).

20. cikk – A családjuktól megfosztott gyermekek

Bár a 20. cikk konkrétan nem mondja ki, de utal rá, hogy a gyermekvédelmi intézményben való elhelyezés csak utolsó lehetőség lehet, azt megelőzően megfelelő családi környezetbe való elhelyezésre kell törekedni. Maga a Bizottság elismeri (Kézikönyv 2009: 203), hogy a gyermekek az intézményekben vannak kitéve legnagyobb arányban erőszaknak (vö. előző cikk) és

érzelmi elhanyagolásnak – a Gyermekvédelmi törvényben is megjelenő irányelv szerint ez kifejezetten igaz a három éven aluli gyermekekre. Az ENSZ egyik kutatása¹¹ alapján nem csak hazánkban jelent rendszerszintű gondot a gyermekvédelmi intézményekben tapasztalható bántalmazó nevelési környezet. Nemzetközi szinten is hasonló problémákkal szembesülnek a szakemberek, mint Magyarországon; az intézményekben tapasztalható erőszak nagyon sokszínű (fizikai bántalmazás, bútorhoz kötözés, jeges szobába zárás stb.), a fogyatékkal élő gyerekekkel szemben aránytalanul magas a visszaélések és az elhanyagolás aránya.

Az intézményi elhelyezéssel összefüggésben a részes államoknak hatékony intézkedésekkel támogatniuk kell a megfelelő képzésű munkaerő elérhetőségét, a gyermekek szükségleteinek kielégítését, az életminőségük javítását, és a bántalmazással szembeni védelmet. Mi több, az intézményekben mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy biztosítsák a 12. cikkben foglaltakat (a gyermek véleményének tiszteletben tartása); tudatos lépésekkel kell támogatni, hogy az intézményekben dolgozók meghallgassák és figyelembe vegyék a gyerekek véleményét. Az elv gyakorlati megvalósításának akadályait jól mutatja, hogy a rendszerben dolgozók véleménye szerint is a szakmai előírások és elvek gyakorlati alkalmazása sokszor nem történik meg (Rácz 2016: 157).

Nem kizárólag a gyermekotthonban dolgozó szakemberen múlik, hogy a szakmai irányelvek és előírások milyen formában valósíthatók meg, mivel a gyermekotthoni nevelési környezet olyan mesterségesen konstruált tér, ami önmaga lehetetlenné teszi a szükségletekre és igényekre adekvátan reagáló rendszer kiépülését és fenntartását. Ezt leginkább az okozza, hogy a családpótló funkciót a családokra jellemző szeretet és identitás nélkül kell helyettesíteni az intézményekben, így az effajta szükségletkielégítő funkció normatív szabályokra épül (Rácz 2016). Domszky (2011: 4) szerint a gyermekvédelmi intézményekben a személyiségfejlődést és a társadalmi integrációt olyan szituációkban próbálják szinkronba hozni, amikor ezt jelentős mértékben akadályozzák hiányállapotok és káros tényezők.

Noha a gyermekotthonokban jogszabályi kötelezettség alapján kell érdekvédelmi és -érvényesítési fórumokat tartani (ún. érdekképviselési fórum, otthongyűlés) ezeknek a gyakorlati haszna azért vész el, mert az effajta eseményeken a gyermekek sokszor nem a helyi, hanem rendszerszintű problémákra mutatnak rá (pl. alacsony zsebpénz, ruházattási ellátmány, iskolai kudarcok), amiket az adott intézménynek önmagában lehetetlen orvosolnia. Így annak ellenére, hogy sokszor bizalmas körben lehetőséget kap a problémái megfogalmazására, azokra a nevelők nem tudnak a szükségleteihez igazodó válaszokat adni, mivel alapvetően nincs módjuk azokon változtatni. Ez a folyamatos és elkerülhetetlen feszültség tovább nehezíti a növendékekkel végzett munkát, amelyekben gyakran a vérszerinti családok is érintettek, mivel a gyermekotthoni nevelővel találkozik a legtöbbször a hozzátartozó az ellátórendszer többi szereplőjéhez (pl. gyermekvédelmi gyám, gyámügyi ügyintéző, gyerekjogi képviselő) képest. Ennek az egyik következménye, hogy a gyermekvédelmi szakemberek jelentős részének a szülő-képe negatív és a családok viselkedését erősen bírálják (Rácz 2022).

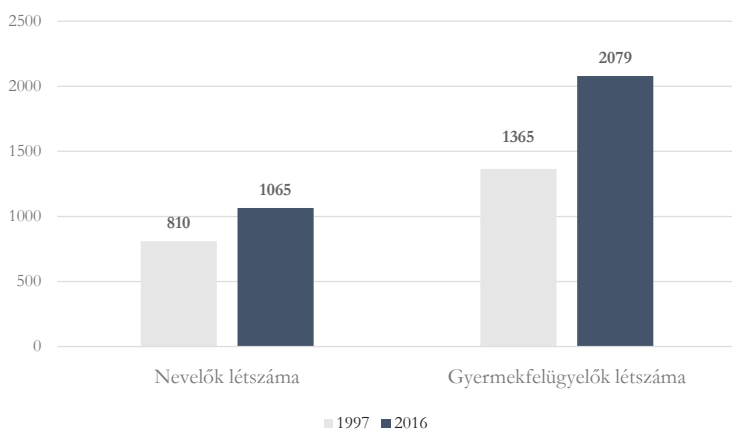
A 3. bekezdésben megfogalmazott igény a nevelés folytonosságának biztosítására is nehezen valósítható meg a gyermekvédelemben. Az ellátórendszerben összpontosul a hazai lakhatás- és foglalkoztatáspolitikai sokféle működési zavara, mivel a hozzátartozók gyakori lakó-

¹¹ Az Egyesült Nemzetek gyerekekkel szembeni erőszakról szóló vizsgálata független szakértőjének jelentése, A/61/299, 55–59. bekezdés

és munkahely változtatása miatt a gyerekek is sokszor gondozási hely változtatásra kényszerülnek. Azonban a hozzátartozó költözése a bizonytalan lakhatási helyzet miatt kifejezetten nem a gyermekvédelmi rendszer fogyatékosága, mindenesetre felveti a kérdést, hogy a jelenlegi közigazgatási rendszer milyen mértékben van tekintettel a nevelés folytonosságának biztosítására. A nevelés állandóságával kapcsolatos kihívások miatt az Egyezmény kötelezi a részes államokat, hogy mindent tegyenek meg annak érdekében, hogy megelőzzék a gondozás során a gyermek többszöri áthelyezését.¹²

A folytonossággal kapcsolatban megkerülhetetlen problémát jelent a munkavállalók nem megfelelő felkészítése, végzettsége és a folyamatos fluktuációja, ami szintén több évtizede nehezíti meg az ellátórendszer hatékony működtetését. A munkaerőhiány nem kedvez a magas színvonalú szakmai tartalom megőrzésének, mivel egyfelől csökkenti a munkavállalókkal szembeni elvárásokat, másfelől megfelelő képesítés nélküli dolgozók tömeges felvételét eredményezi (Rácz 2022: 137). Az 1. számú ábra lesújtó képet fest a munkavállalók iskolázottsági arányáról; a gyermekvédelmi törvény óta hozzávetőleg 200 fővel nőtt a felsőoktatási végzettségű, nevelői munkakörben dolgozók száma, míg ennek háromszorosával a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkező gyermekfelügyelőké. Bár frissebb adat nem áll rendelkezésre, az elmúlt időszakban jelentősen megnőtt a pályaelhagyók száma¹³.

1. ábra A gyermekotthonokban foglalkoztatottak számának alakulása 1997–2016 között
Forrás: Gulyásné Kovács – Tóth 2017, saját szerkesztés

Álláspontom szerint egyértelműen nem lehet kijelenteni, hogy a jogszabályban¹⁴ meghatározott területeken megszerzett felsőfokú végzettség feltétlenül elegendő a magas színvonalú szakmai munkához. Ezt a széles merítési hálót azért is kell alkalmazni, mert a magyar felsőoktatásban nincsen olyan szakirány, ahol kifejezetten gyermekotthoni nevelőket képeznének.

¹² Lásd Gyvt. 9. § (1) a)

¹³ https://nepszava.hu/3248361_neveloszulok-gyermekvedelem-felmondas-atvilagitas-eltvitel-ellenorzes

¹⁴ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet

A fluktuációval kapcsolatban a Nemzeti Megelőző Mechanizmus¹⁵ (NMM) keretében végzett munkája során az alapvető jogok biztosa az egyik jelentésében¹⁶ azt írja, hogy „a magas fluktuáció a munkavállalók türelmetlenségéhez, feszültségek megjelenéséhez vezethet, fokozza a kiegész veszélyét, hatása a gyermekekkel való bánásmódban is megnyilvánulhat, csökkentheti a megértő, elfogadó viszonyulást.” A fluktuációval összefüggésben felmerül, hogy a gyerekekkel kapcsolatos sokféle kihívásra (ahogyan korábban utaltam rá) milyen módon tudnak reagálni az újabb és újabb nevelők, s így miként biztosítható az a nevelési környezet, amiben az értékek és a normák közvetítése folyamatos és egyenletes. Alapvetően hiányzik az intézményes nevelés általánosan elfogadott érték-, norma- és attitűdháttere, így a gyermekotthonokban tapasztalható konfliktushelyzetekre vagy problémaviselkedésre általában az adott szolgálatot ellátó kolléga saját, sokszor nem szakmai álláspontja szerint reagál. A gyermekotthonokban az állandóan jelen lévő problémákra – gyakori engedély nélküli távollétek, rongálások, kortárs bántalmazás, fizikai és szexuális erőszak, gyermekprostitúció, fiatalkori deviancia, terhességmegszakítás stb. – nincsenek a gyermekjogokat figyelembe vevő eljárások, standardizált jó gyakorlatok, tudásmegosztáson alapuló protokollok, és ezeknek a létrehozását a folyamatos fluktuáció még tovább nehezíti, mert a gyakori változások miatt még egy motivált munkaközösség sem képes áthidalni az akadályokat.

Az Egyezmény több cikkével (2. cikk a diszkriminációval szembeni védelem, 13. cikk szabad véleménynyilvánítás, 16. cikk a magánélethez való jog, 19. cikk védelem az erőszakkal szemben) összefüggésben felszólítja a gyermekvédelmi intézményeket, hogy ne alkalmazzanak olyan káros intézkedéseket, amelyek negatívan befolyásolják a gyermek fejlődését és szocializációját. Ilyen például egyenruha viselésének kötelezővé tétele, személyes információval való visszaélés, szabadság korlátozása, nyugtató gyógyszerek alkalmazása, étel- és alvás megvonás, családi kapcsolattartás korlátozása. Az ún. fekete pedagógia megjelenésével a gyermekvédelmi intézményekben gyakran tapasztalható a fanatizáló, értékmonista félrenevelés, amelynek eredményeként a nevelési eszközök kimerülnek a kártékony reakciókban¹⁷, miközben a gyermekotthoni nevelési gyakorlat egyáltalán nem bővül a gyermekjogokat és a személyiségfejlődést egyaránt figyelembe vevő módszerekkel.

24. cikk – A gyermek joga az egészséghez és az egészségügyi szolgáltatásokhoz

A 24. cikk 1. bekezdése azért kiemelt jelentőségű a gyermekvédelmi intézmények szempontjából, mert a gyógyító-nevelés, vagyis a mentális egészség fontosságára is rámutat. Az ellátórendszer talán legnagyobb hiányossága, hogy míg jogszabályban¹⁸ elismeri a mentálhigiénés szolgáltatás fontosságát, valójában a gyakorlatban ennek semmilyen szinten nem tesz eleget. Ez azért különösen jelentős, mert a komplex traumatizációt átélt gyerek viselkedésében sokszor jelennek meg különböző formában a traumák hatásai: pszichoszomatikus tünetek, illetve a társadalom megítélése alapján deviánsnak tartott magatartási formák, így például a

¹⁵ A TASZ sokszor kritikával illette a Nemzeti Megelőző Mechanizmus megbízhatóságát.

¹⁶ AJB-1748/2022: 12

¹⁷ Vö. AJB-704/2016., AJB-130/2016. és AJB-159/2017.

¹⁸ Gyvt. 45. § (1)

mindennapi alkalmazkodó képesség deficitjei, a stresszválasz rendszer nonkonformnak tűnő reakciói, az érzelemszabályozás nehézsége. A gyermekkorban elszenvedett traumák befolyásolják az agy fejlődését, leginkább a stresszválaszra adott reakciókban. Okozhatnak szociális készségekben való elmaradást, kognitív teljesítőképesség romlását vagy érzelemszabályozási nehézségeket (Rihmer 2009), s ezek a későbbiekben kriminogén faktorokként jelenhetnek meg. Káló és munkatársainak (Káló – Hegedűs – Bihari – Szécsi 2019) hazai vizsgálata rámutat, hogy a szakellátásban élők esetén kapcsolat állhat fenn a traumák és a kábítószerfogyasztás között.

Véleményem szerint a gyermekvédelmi rendszerből hiányoznak a traumafeldolgozást biztosító intézmények, illetve a gyermekotthoni központoknak sok esetben egyszerűen nincs anyagi forrása arra, hogy elérhetővé tegyenek akár több éves pszichoterápiát. Emellett a munkavállalásnak sem feltétele a traumatudatos gyakorlat és elmélet ismerete – valójában ezek nem is léteznek gyermekotthonokra standardizált formában –, illetve a rendszerben nem találhatóak meg kötelezően a traumatudatosságot hirdető továbbképzések és a megfelelő szakmai anyagok. A helyzetet súlyosbítja, hogy a növendékek esetén a múltbeli, a kiemeléshez és az intézményben történő elhelyezéshez köthető traumák hatása összeadódik. A családból való kiemelés már alapvetően együtt jár a gyermek személyiségfejlődésének sérülésével (Andorka 2006). Jóllehet, a jogalkotó gondoskodott pszichológusi munkaköréről, de a traumafeldolgozás feltételei mégis hiányoznak (pl. elhatárolt szerepek, élettértől elkülönülő helyszín). A gyakorlatban azonban a pszichológusok és a nevelők sem a szaktudásuknak megfelelő feladatokat látnak el: a gyermekeket kísérik az iskolába, beszerzik az ellátmányt, orvoshoz viszik őket vagy ruhát javítanak. Az effajta leterheltség mellett éppen a legfontosabb feladataikra nem tudnak koncentrálni, így a kríziskezelésekben való segédkezésre és a hosszú távú nevelési célok pontosabb kidolgozására. Ráadásul hiányzik mögülük az a mentálhigiénés ellátórendszer, ahová a további ellátásra szoruló növendéket küldeni tudnák. A nevelésbe vett, komplex traumatizációt átélő (több alkalommal szexuálisan és fizikailag bántalmazott, súlyosan elhanyagolt) gyerekek számára nem érhető el ingyenesen sem a szükséges pszichológiai, pszichiátriai kríziskezelés, sem a hosszabb ideig tartó terápiás ellátás.

25. cikk – A gyermek joga a kezelések időszakos felülvizsgálatához

Az Egyezmény kötelezi az államokat, hogy jogszabályokban meghatározott módon vizsgálják felül az elhelyezés indokoltságát és a gondozás folyamatát (Kézikönyv 2009). Ahogy a 12. cikk-nél már kiemelttem, minden ilyen eljárási formánál tekintettel kell lenni a gyermek véleményére, a döntéshozatal előtt, alatt és után is. A Gyermekvédelmi törvény¹⁹ és a gyermekvédelmi hatósági eljárások valóban tartalmazzák ezt a kötelezettséget, viszont a gyakorlatot vizsgálva újból lesújtó képet kapunk a gyermeki jogok érvényesüléséről.

Nagymértékben akadályozza a 25. cikkben foglaltak érvényesíthetőségét, hogy a nevelésbe vétel után a családok kikerülnek a gyermekjólét látóteréből (Rácz 2016: 158). Az elemzésemnek nem tárgya az alapellátás diszfunkcióinak a feltárása, viszont a téma szempontjából érdemes idézni azt, ahogy Rácz (2010: 10) rámutat a hazagondozással kapcsolatos problémákra: „a

¹⁹ Gyvt. 80/A. (1)

családba való visszahelyezés esetében az a helyzet áll elő, hogy (...) a korábbi beavatkozási aktusban a gyereket vérszerinti családjából kiemelő gyermekvédelmi szakember most úgy nyújt szakmai segítséget, hogy már szakember-szerepben testet öltő kettős funkciójával jelzi, hogy ha szükséges, újból megvédi a családtól a gyereket.”

A nevelésbe vétel időszakos felülvizsgálatának gyakorlati jelentőségét nemcsak a hazagondozással kapcsolatos negatív rendszerszintű anomáliák befolyásolják. Megkérdőjelezhetők a gyámügyi ügyintézők döntéshozatali mechanizmusai, vagyis az, hogy a szakellátásban élők többsége miért csak a 18. életévének betöltése után hagyhatja el a gyermekotthonokat (Gyermekjogi jelentés 2022), ha az alapvető jogok biztosa számos jelentésében²⁰ hangsúlyozta, hogy az állami gondoskodásban élő gyerekek sok esetben rosszabb körülmények között élnek, mint az eredeti családjukban²¹.

Az intézményes bántalmazás (mind a növendékek, mind a növendékek-felnőttek közötti pszichés, olykor szexuális és fizikai abúzus) különösen azokban az esetekben vet fel gyermekjogi, erkölcsi aggályokat, amikor a gyermekotthon falain belül jön létre konfliktus. Ugyanis a nevelésbe vételnek nincsen semmilyen garanciális kerete (vö. 18. cikk), így a gyakorlatban a szakembereknek nagyon sokszor kell magyarázkodnia a vérszerinti szülőnek, hogy miért érvényesülnek jobban a gyermekvédelmi intézményben a gyermeki jogok mint a családi környezetben, ha az intézetben is rendszeres a bántalmazás²². Ezek a rendszer-anomáliák is feloldhatatlan ellentétekhez vezetnek, amiben szintén a családtámogatás elégtelensége és a munkaerőhiány következményei érhetőek tetten.

27. cikk – A gyermek joga a megfelelő életszínvonalhoz

Ebben a cikkben az első három bekezdés kiemelten kezeli az élelmezést, a ruházkodást és a lakhatás kérdését az adott ország körülményeire való tekintettel. Ez a három feltétel az, amit a legtöbb gyermekotthon tud biztosítani az ott élőknek (Rácz 2022). A Kézikönyv (2009) nem részletezi a cikk mélyebb tartalmát, nem tér ki a gyermekvédelmi intézményekben biztosítandó életszínvonalra, pedig annak minősége hazánkban kifejezetten aggasztó.

Annak ellenére, hogy a gyermekotthonban rendszerszinten sok tényező akadályozza a megfelelő életszínvonal kialakítását (tágabban értelmezve az étkezés és ruházttatás kitételét az Egyezményben) és fenntartását a gyermekotthonokban, nem célom annak bizonyítása, hogy a gyermekotthoni elhelyezés és a rossz életkörülmények között szinte determinisztikus kapcsolat van. Bizonyos faktorok véletlenszerű kapcsolatából az erőforrások optimalizált és maximális kihasználása mellett megeshet, hogy a gyermek fejlődése és megélése szerint is jobb nevelési környezetbe kerül, mint amit a vérszerinti családja tudna biztosítani.²³ Ez leginkább annak köszönhető, hogy a gyermekotthonokban lényegesen magasabb színvonalon érhető el a gyermekek számára szakmai segítség (Rácz 2016), hiszen sokkal több ember veszi körül őket mint például a nevelőszülői ellátás esetén. Ez megnöveli az esélyét, hogy a növendék – szeren-

²⁰ Lásd még: AJB-276/2019

²¹ AJB-2875/2020: 13

²² Vö. AJB-569/2023.

²³ Vö. AJB-2875/2020

csés esetben – olyan referenciaszeméllyel találkozzon, aki végigkíséri a fejlődését a szakellátásban töltött évek alatt. Egyetértek Domszkyval (2011: 6) abban, hogy a gyermekek fejlődésére nem kifejezetten az ellátórendszer, hanem inkább egy-egy tehetséges segítő szakember van pozitív hatással. Ez azonban azért tekinthető kivételesnek, mert mint korábban elemeztem, a gyermekvédelemben való munkavállalásnak valójában nincsen semmilyen szakmai feltétele, s ugyanakkor magas a fluktuáció. Noha a 2024. évi törvénymódosítás számos új felvételi követelményt²⁴ vezetett be, hatékonyságának vizsgálata tudományos eszközökkel továbbra is elengedhetetlen annak érdekében, hogy a referenciaszemélyek jelenléte a jövőben ne csupán kivételes és véletlenszerű legyen.

ÖSSZEZÉS

Összegzésként megállapíthatom, hogy a bevezetőben felvetett kérdések megválaszolása során egyre inkább felismertem: a gyermeki jogoknak a gyermekotthonokra vonatkozatható formális rendszere és a gyakorlati megvalósítás között rendkívül nagy a különbség, a napi gyakorlatot át- és átszövik a feszültséget okozó ellentmondások. Számos rendszerszintű diszfunkció és anomália egymást még inkább erősítő hatása eredményez olyan intézményes és rendszerbántalmazást, amiben a védelemre, támogatásra és gondoskodásra szoruló gyerekek élete még nehezebbé és kiszámíthatatlanabbá válik, mint a családi környezetükben. Az ellátórendszer nemhogy a családi diszfunkciók rendezésére nem tud elég erőforrást mozgósítani, hanem kontraproduktív módon hat az esélyteremtés és -egyenlőség, társadalmi mobilitás és szolidaritás ellenébe, tovább növeli a kirekesztődést és a szelekciót.

A Gyermekvédelmi törvény kettős funkciója rendszerszinten megbukott; a gyermeki jogok mentén meghatározott családmegtartó törekvések, illetve a családon kívüli nevelés koncepciója nem azért nem tud alkalmazkodni a posztmodern társadalmi kihívásokhoz, mert az erőforrások szűkében lévő rendszer bizonyos hiányosságokkal küzd, hanem azért, mert a Gyermekvédelmi törvényen kívül valójában semmilyen feltétele nem alakult ki a modern gyermekvédelmi rendszernek. Az egységes és standardizált gyermekotthoni nevelési módszertan hiánya, a továbbképzések és a felvételi követelmények kiszámíthatatlansága és minősége, a felsőoktatási képzések elégtelensége, a tudományos háttér hiánya, az aktuális politikának a közvéleménytől függő populista hozzáállása évtizedek óta erősen hat a gyermekvédelmi rendszerre, amin a reformelképzelések alig tudtak változtatni. Ez leginkább megfigyelhető azokban a politikai reakciókban, amikor a politikai elit a rendszerszintű alapproblémákra való reagálás helyett a médiában megjelenő nagy visszhangot és társadalmi felháborodást kiváltó tünet-eseményekre – például gyermekhalálra, szexuális visszaélésre – reagál.

A rendszerváltás óta megfigyelhető tendencia, hogy az állam egyre hangsúlyosabban hárítja el a társadalmi problémák kezelésében vállalandó szerepének egy részét, mert idealizálja a racionális-haszonelvű szülői képet, viszont a társadalom peremére szorult családok számára minimális támogatást nyújt. A mindent átható paternalista ideológia hatványozottan jelenik meg a gyermekotthoni ellátásban és a legnagyobb akadálya a gyermeki jogok érvényre juttatásának. Ennek eredményeképpen a tetemes mennyiségű humán erőforrást igénylő rendszer-

²⁴ Gyvt. 10/C. szakasztól

ben az együttműködés alapját az egyéni igények és az informális kapcsolatok fogják jelenteni, s emiatt nagymértékben háttérbe szorul a gyermek legjobb érdeke.

IRODALOM

- Andorka, R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Balogh, K. – Gregorits, P. – Rác, A. (2019): A gyermekvédelmi intézményrendszer működési környezetének vizsgálata a 'gyermekvédelem mint szolgáltatás' értelmezési keretrendszer tükrében. *Esély* (3) 26-47. ISSN 0865-0810. http://real.mtak.hu/104972/1/26-47_balogh_gregorits_racz.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 10. 02.)
- Domszky, A. (2011): A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója. *Kapocs*, 10(3): 2–13. https://epa.oszk.hu/02900/02943/00050/pdf/EPA02943_kapocs_2011_3_02-13.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 10. 03.)
- Domszky, A. (2017): Horatius és a helyes cselekvés – Módszertan törvényi keretben. In: Lakner, Z. – Gulyásné Kovács, E. – Csókay, L. (szerk.): „...Nem csak szív kell, de kell tudás is!” 20 éves a Gyermekvédelmi Törvény. Budapest: SZOSZAK.EU Nonprofit Kft. 284–304. <http://www.szocialpolitikaiszemle.hu/nem-csak-sziv-kell-de-kell-tudas-is-20-eves-a-gyermekvedelmi-torveny-szemle-konyvek.html> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 12.)
- Gönczöl, K. (2007): A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 7(2): 3–7. <https://szakikadatbazis.hu/doc/7768396> (Utolsó letöltés: 2021. 05. 09.)
- Gulyásné Kovács, E. – Tóth, J. N. (2017): A magyar gyermekvédelem 20 éve – amit a számok mutatnak. In: Lakner, Z. – Gulyásné Kovács, E. – Csókay, L. (szerk.): „...Nem csak szív kell, de kell tudás is!” 20 éves a Gyermekvédelmi Törvény. Budapest: SZOSZAK.EU Nonprofit Kft. 30–52. <http://www.szocialpolitikaiszemle.hu/nem-csak-sziv-kell-de-kell-tudas-is-20-eves-a-gyermekvedelmi-torveny-szemle-konyvek.html> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 12.)
- Gyermekjogi jelentés (2016). Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány. https://hintalovon.hu/wp-content/uploads/2020/06/gyermekjogi_jelentes_2016.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 12.)
- Gyermekjogi jelentés (2022). Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány. https://hintalovon.hu/wp-content/uploads/2023/05/Gyermekjogi_jelentes_2022.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 09. 05.)
- Goffman, E. (1961): On the Characteristics of Total Institutions. In: Goffman, E. (szerk.): *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. H. n.: Anchor Books, 1.124. <https://doi.org/10.4324/9781351327763-1>
- Herczog, M. (2008): Nincsenek csodák! A gyermekkori bűnelkövetés megelőzéséről és kezeléséről. *Fundamentum*, (2): 79–88. https://epa.oszk.hu/02300/02334/00031/pdf/EPA02334_Fundamentum_2008_02_079-088.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 11.)
- Herczog, M. (2020): Gyermekbántalmazás. In: Barabás A. Tünde (szerk.): *Kriminológia MA*. Budapest: Dialóg Campus 95-103. https://nkrepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15694/web_PDF_Kriminologia_MA.pdf?sequence=1 (Utolsó letöltés: 2022. 04. 20.)
- Káló, Zs. – Hegedűs, J. – Bihari, Zs. – Szécsi, J. (2019): A gyermekvédelmi szakellátásban kerülő lányok szerhasználati tapasztalatai és a kezelésbe kerülésük jellemzői egy kvalitatív kutatás

- tükrében. *Esély*, (1): 67–90. http://www.esely.org/kiadvanyok/2019_1/esely_2019-1_2-1_kalo_et_al_gyermekvedelmi_szakellatasba.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 08.)
- Katonáné Pehr, E. (2017): A gyámsági kódextől a korszerű gyermekvédelemig. In: Lakner, Z. – Gulyásné Kovács, E. – Csókay, L. (szerk.): „...*Nem csak szív kell, de kell tudás is!*” 20 éves a Gyermekvédelmi Törvény. Budapest: SZOSZAK.EU Nonprofit Kft. 52–69. <http://www.szocialpolitikaszemle.hu/nem-csak-sziv-kell-de-kell-tudas-is-20-eves-a-gyermekvedelmi-torveny-szemle-konyvek.html> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 10.)
- Kézikönyv a gyermekjogi egyezmény alkalmazásához (2009). Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület. <https://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/K%C3%A9zik%C3%B6nyv-a-gyermek-jogi-egyezm%C3%A9ny-alkalmaz%C3%A1s%C3%A1hoz.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 23.)
- Rácz, A. (2010): A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében. *Esély*, (6): 4–21. https://www.esely.org/kiadvanyok/2010_6/01racz.indd.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 10. 01.)
- Rácz, A. (2015): A gyermeki jogok érvényesítésének gyermekvédelmi példái. *Kapocs*, 14(1): 2–13. https://epa.oszk.hu/02900/02943/00065/pdf/EPA02943_kapocs_2015_1_02-13.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 03. 24.)
- Rácz, A. (2016): Gyermekvédelem a változás-elmélet tükrében. *Metszetek*, 5(4): 154–165. https://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202016_4_10_racz.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 10. 01.) <https://doi.org/10.18392/METSZ/2016/4/10>
- Rácz, A. (2022): *Teóriától a gyermekvédelem praxisáig*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. https://www.eltereader.hu/media/2023/03/TaTK_Racz-Andrea_Teoriatol-a-gyermekvedelem-praxisaig.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 23.) DOI: <https://doi.org/10.21862/2022/RaczPraxis/5442>
- Rihmer, A. (2009): *Az öngyilkossági kísérletek klinikai és pszichoszociális vonatkozásai, különös tekintettel az affektív temperamentumra, a gyermekkori abúzusokra és a nemi különbségekre*. Doktori disszertáció, SE Szentágotthai János Idegtudományi Doktori Iskola. http://old.semmelweis.hu/wpcontent/phd/phd_live/vedes/export/rihmerannamaria.d.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 04. 29.)
- Strang, H. – Sherman, L. (2007): Restorative Justice to Reduce Victimization. In: Welsh, B. C. – Farrington, D. P. (szerk.): *Preventing Crime: What Works for Children, Offenders, Victims and Places*. Springer. 147–160. https://doi.org/10.1007/978-0-387-69169-5_10
- Szöllősi, G. (2003): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély*, (2): 75–95. http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_2/SZOLLOSI.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 23.)
- Szöllősi, G. (2017): Az 1997-es gyermekvédelmi reform értelme – Rövid elemzés 20 év elteltével. In: Lakner, Z. – Gulyásné Kovács, E. – Csókay, L. (szerk.): „...*Nem csak szív kell, de kell tudás is!*” 20 éves a Gyermekvédelmi Törvény. Budapest: SZOSZAK.EU Nonprofit Kft. 10–20. <http://www.szocialpolitikaszemle.hu/nem-csak-sziv-kell-de-kell-tudas-is-20-eves-a-gyermekvedelmi-torveny-szemle-konyvek.html> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 12.)

Vidra, Zs. – Katona, N. – Sebhelyi, V. (2018): State policies and institutional procedures and practices addressing prostitution and sex trafficking of children in Hungary. *Critical Social Policy*, 38(4): 645–666. <https://doi.org/10.1177/0261018317748318>

JOGSZABÁLYOK

1989. évi ENSZ Gyermekjogi Egyezmény

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról